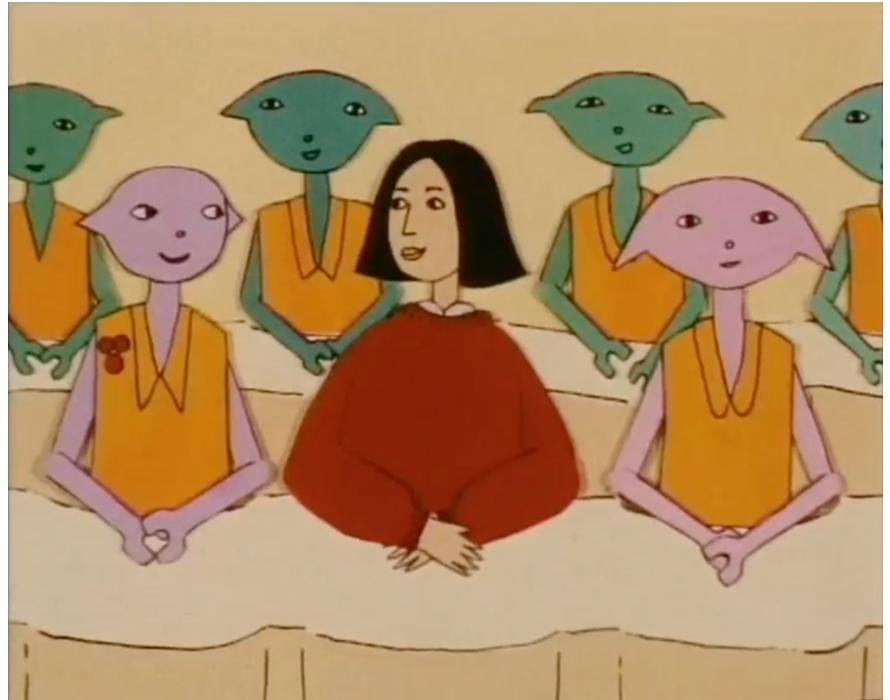

Racialització de les trajectòries d'expulsió escolar

Leeds Animation Workshop

A World of Difference, 1997. Animació.

https://www.youtube.com/watch?v=o0syCJA2KSI&ab_channel=leedsanimation

A World of Difference va ser creada per **Leeds Animation Workshop**, col·lectiu feminista de cinema independent fundat el 1978 i reconegut pel seu compromís amb l'educació crítica i l'animació amb perspectiva social. En aquest curtmetratge, la jove Natalie és abduïda per una nau espacial i traslladada a Helicón, un planeta on el sistema escolar reproduceix formes institucionalitzades de racisme i exclusió. La seva missió consisteix a comprendre per què l'alumnat del grup Porpra mostra un rendiment deficient. En aquest entorn, l'assetjament, la segregació i la negació cultural formen part del currículum. Des del seu plat volador, Natalie observa indicis reveladors: uniformes protectors, cançons populars amb significats inquietants i autoretrats desfigurats. Les preguntes s'acumulen: què va passar amb els Estudis Porpra? Per què ningú no qüestiona aquesta normalització de la violència? La seva experiència en una escola terrestre que ha assolit certs avenços li permet intervenir amb eficàcia. A Helicón, promou petites transformacions. De tornada a la Terra, està preparada per plantar cara a qui l'assetjava.

Contextualització

Durant anys s'han naturalitzat explicacions que atribueixen el mal anomenat «*abandonament escolar*» i el «fracàs escolar» a causes psicològiques i individuals, com suposats problemes d'aprenentatge, desmotivació, manca d'atenció o fins i tot una presumpta absència de «cultura de l'esforç» en determinades comunitats històricament marginades i travessades per processos de racialització. Quan s'ha anat més enllà de l'enfocament estrictament individual, les explicacions sociològiques s'han centrat a assenyalar deficiències de l'entorn familiar, com el baix nivell socioeconòmic i educatiu, la poca participació o comunicació amb l'escola o la diferència lingüística (Douhaibi i Franco, 2025).

Aquest tipus de discurs, àmpliament difós tant en la literatura científica com en les polítiques públiques, ha contribuït a reforçar els estigmes que pesen sobre poblacions històricament marginades, atribuint-los la responsabilitat de la seva

exclusió del sistema educatiu.

L'enfocament d'aquesta fitxa proposa, per tant, un gir en la narrativa des de la qual s'observa i s'intervé sobre allò que la sociologia de l'educació ha anomenat «abandonament escolar prematur» o «fracàs escolar». Substituir aquestes nocions per la d'**exclusió** permet situar el focus en els mecanismes institucionals que produeixen desigualtat educativa.

«Ens referim a les trajectòries d'expulsió escolar com un conjunt d'accions i mesures educatives institucionals que creen un itinerari d'exclusió educativa al llarg de les diferents etapes escolars, determinant l'accés al coneixement, les oportunitats d'aprenentatge i contribuint a l'expulsió escolar.»
(Zhang, González i Guitart, 2025, p. 18)

Quan aquestes accions i mesures educatives es duen a terme de manera velada —sense anomenar explícitament categories racials com «alumnat migrant», «alumnat divers» o «alumnat gitano»— o de manera explícita, a partir de marcadors racials, i contribueixen a la creació d'itineraris desiguals i excloents, cal anomenar-les com a pràctiques i mecanismes de racisme institucional en l'àmbit de l'educació formal.

Conèixer les formes que adopta el racisme institucional en el sistema educatiu per identificar i visibilitzar els mecanismes i pràctiques que racialitzen les trajectòries educatives —és a dir, que generen experiències i recorreguts diferenciats en funció de marcadors o construccions racials— implica, per exemple, preguntar-se de quina manera les mesures desplegades sota el marc d'una educació aparentment inclusiva contribueixen a la (in)equitat educativa i, alhora, com tracen itineraris diferenciats en joves (Zhang, González i Guitart, 2025).

És molt difícil identificar una pràctica o situació concreta que, de manera aïllada, hagi determinat la sortida definitiva d'una persona del sistema educatiu. Per això, una mirada global i crítica que aspiri a intervenir sobre una tendència recurrent ha de centrar-se en els mecanismes que contribueixen a produir-la. En aquest sentit, els mecanismes d'expulsió escolar fan referència tant a dinàmiques exògenes a l'escola com a dinàmiques endògenes pròpies dels sistemes educatius.

D'una banda, es tracta de mecanismes externs, com les lleis i els plans educatius o la distribució de l'alumnat entre centres. De l'altra, de mecanismes interns, com els models pedagògics, la creació d'aules especials de llarga durada, les relacions de poder en el triangle escola–famílies–alumnat, les dinàmiques discriminatòries o el currículum ocult, entès com el conjunt de «representacions del món social, imatges, descripcions, explicacions i marcs per entendre com és el món i com funciona de la manera com es diu i es mostra que funciona» (Hall, 2010). Aquests elements s'interrelacionen i contribueixen conjuntament a la racialització de les trajectòries educatives.

Exemples

Pràctiques o accions administratives i institucionals

Aquestes pràctiques operen des del marc normatiu i organitzatiu del sistema educatiu:

- **Zonificació escolar desigual:** delimitació de zones de matrícula que concentren alumnat migrant o de classe treballadora en determinats centres, fet que genera escoles «guetitzades».
- **Protocols i plans aparentment inclusius** que deriven en formes de separació racialitzada, com la prolongació innecessària de les aules d'acollida.
- **Disseny curricular eurocèntric:** continguts i narratives que exclouen sabers, llengües i històries de comunitats racialitzades.
- **Guetització d'élits i de marges:** coexistència de centres considerats d'excel·lència acadèmica amb d'altres que concentren alumnat migrant o gitano, tipificats com d'«alta complexitat».
- **Implementació de lleis educatives** que introdueixen itineraris primerencs o avaluacions estandarditzades, amb efectes desproporcionats sobre l'alumnat racialitzat.

Pràctiques assimilacionistes, integracionistes o segregadores

Aquestes pràctiques es vinculen amb les polítiques pedagògiques i culturals que operen a l'aula:

- **Models pedagògics** que privilegien la norma blanca, negant els repertoris lingüístics o culturals de l'alumnat racialitzat, per exemple mitjançant la sanció de l'ús d'altres llengües a l'aula.
- **Aules especials o de suport prolongades**, que acaben funcionant com a espais de segregació permanent sota el discurs del «reforç».
- **Educació anomenada inclusiva sota condicions d'assimilació**, en què la participació només es legitima si l'alumnat s'ajusta als codis dominants.
- **Supremacia epistèmica**, en què el coneixement considerat legítim continua sent l'occidental i blanc, invisibilitzant epistemologies i sabers d'altres procedències.

Rol del personal educatiu

En aquest nivell se situen els mecanismes de mediació institucional quotidiana, com l'orientació, l'avaluació i les expectatives que es projecten sobre l'alumnat:

- **Orientació educativa i universitària esbiaixada:** recomanació sistemàtica a estudiants migrants o gitanos d'itineraris no universitaris («formació professional bàsica», «el pràctic t'anirà millor»). A això s'hi afegixen la desinformació o la manca d'acompanyament en l'accés a beques, estudis universitaris o programes de mobilitat, així com la consideració de les aspiracions acadèmiques de l'alumnat racialitzat com a «poc realistes».
- **Efecte Pigmalión (*):** expectatives baixes sobre el rendiment i les capacitats de l'alumnat racialitzat que acaben per autorealitzar-se.
- **Patologització de la diferència cultural:** interpretació de comportaments, estils comunicatius o formes de relació com a senyals de conflicte, dèficit o manca d'adaptació.
- **Extensió del control social:** transformació del personal docent i orientador en agents de normalització cultural i moral.

Interacció educativa directa

Aquest nivell remet a l'experiència quotidiana que es produeix en les relacions entre escola, alumnat i famílies:

- **Diferències en el tracte quotidià:** més vigilància, aplicació més ràpida de sancions o manca de confiança envers l'alumnat racialitzat.
- **Desconfiança envers les famílies:** atribució de desinterès o manca d'implicació sense reconèixer les barreres institucionals, administratives o lingüístiques existents.
- **White flight («fugida blanca (*)»):** retirada de famílies blanques de centres amb una presència creixent d'alumnat migrant o gitano, fet que genera processos de segregació escolar indirecta.
- **Currículum ocult racialitzat:** transmissió de missatges implícits sobre qui pertany legítimament a l'espai escolar, per exemple, a través dels exemples utilitzats, les imatges o l'assignació de rols de lideratge.

Dinàmiques estructurals (exògenes i endògenes al sistema educatiu)

Aquestes dinàmiques remeten a condicions estructurals que travessen el sistema educatiu en conjunt i que contribueixen a la reproducció de desigualtats racials i de classe:

- **Distribució desigual de recursos entre centres,** que perpetua bretxes educatives en funció de la composició racial i de classe de l'alumnat.
- **Relacions de poder desiguals en el triangle escola–famílies–alumnat,** en què les veus de les famílies racialitzades tendeixen a ser deslegitimades o infantilitzades.
- **Polítiques d'avaluació estandarditzada** que penalitzen la diversitat lingüística i els diferents estils d'aprenentatge.
- **Representacions mediàtiques i polítiques del «fracàs escolar»** que reforcen la imatge de determinades comunitats —com persones migrants, poblacions racialitzades o, de manera específica, la comunitat gitana— com a deficitàries o incapaces de progressar acadèmicament.

Activitat

Més enllà de les etiquetes: el poder de les expectatives

Objectiu general

Reflexionar sobre com les expectatives —positives o negatives— que es projecten sobre altres persones influeixen en el seu rendiment i en la seva autoestima, especialment en el context educatiu.

Objectius específics

- Comprendre què és l'efecte Pigmalíó i com opera en l'àmbit educatiu.
- Reconèixer de quina manera els prejudicis i estereotips influeixen en les expectatives que es construeixen sobre l'alumnat.
- Promoure actituds equitatives i respectuoses en les relacions entre professorat i alumnat.
- Dissenyar propostes educatives orientades a construir relacions basades en el reconeixement de potencials, i no en la imposició d'etiquetes.

Inici: què sabem sobre l'efecte Pigmalión?

Per iniciar l'activitat, es planteja una discussió breu a l'aula o s'escriu a la pissarra una pregunta orientadora sobre el concepte:

- «Alguna vegada has sentit que algú no esperava gaire de tu?»
- «O, al contrari, que algú confiava en tu fins i tot sense conèixer-te gaire?»

A continuació, es pot projectar un vídeo breu per introduir el concepte de l'efecte Pigmalión (per exemple, *Efecte Pigmalión*, vídeo curt), que serveixi com a punt de partida compartit.

Breu explicació del concepte

L'efecte Pigmalión és un fenomen psicològic pel qual les expectatives que una persona projecta sobre una altra influeixen en el seu comportament i rendiment. En l'àmbit educatiu, es pot manifestar quan el professorat manté baixes expectatives sobre part de l'alumnat a partir de prejudicis o estereotips, cosa que acaba repercutint negativament en l'exercici. De manera inversa, l'existència d'expectatives altes pot afavorir processos d'aprenentatge més positius.

Activitat central

En grups, s'elaboren targetes amb etiquetes i estereotips que circulen a l'aula, al centre educatiu o a la societat en general. Poden incloure etiquetes vinculades a l'àmbit educatiu (per exemple, vague, repetidor, despistat), així com etiquetes socials relacionades amb els eixos de classe, raça i gènere (per exemple, feble, perillós, sospitos, fort, treballador, dòcil).

Treball en grups petits

En grups de tres o quatre persones, es reparteixen diverses targetes amb aquests perfils.

Anàlisi i discussió

Cada grup debat o respon per escrit a preguntes com les següents:

- Hi ha grups de persones o comunitats a qui s'atribueixen aquestes etiquetes amb independència de la seva individualitat?
- Aquestes percepcions no sempre són explícites. De quines maneres velades es poden manifestar diferències en les expectatives cap a diferents persones o grups a l'aula o en altres contextos educatius?
- Com creus que aquestes etiquetes influeixen en les relacions dins l'aula?
- Quin tipus d'expectatives podria projectar el professorat sobre una persona associada a aquesta etiqueta?
- Com podrien aquestes expectatives afectar la seva motivació escolar o el seu rendiment acadèmic?

Producció d'una contranarrativa

Cada grup escull una etiqueta o estereotip i elabora una peça breu de contranarrativa en el format que consideri més adequat. Algunes opcions possibles són:

- Una proposta de pòdcast breu.

- Un mural o pòster.
- Una peça teatral curta o un *sketch*.

Reflexió col·lectiva i proposta d'acció per prevenir l'efecte Pigmalí i els estereotips

En la fase final, es realitza una posada en comú del treball dels grups. A partir del debat col·lectiu, cada grup proposa un compromís o una acció concreta que tant el professorat com l'alumnat puguin implementar per prevenir l'efecte Pigmalí i la reproducció d'estereotips en l'entorn educatiu.

A tall d'exemple, es poden plantejar accions com:

- Evitar comentaris del tipus «no esperàvem que ho fessis tan bé», que reforcen expectatives prèvies baixes;
- No emetre judicis basats en l'aparença, l'accent o l'història escolar;
- Reconèixer i legitimar múltiples formes d'expressió del coneixement, de manera que l'alumnat pugui demostrar les seves capacitats a través de canals diversos.

Recursos

Material audiovisual

Soler, Alberto. ¿Qué es el efecto Pigmalión? [Video]. Píldoras de Psicología. <https://www.youtube.com/watch?v=qC8Dtq-BcA>. (disponible en espanyol)

Referències

Douhaibi Arrazola, A. N. [Ainhoa Nadia], Franco Méndez, L. [Lucía] y Contreras Hernández, P. [Patricia]. (2025). *Miradas críticas sobre la exclusión social aquí y ahora* (1.ª ed.) [recurso de aprendizaje textual]. Fundació Universitat Oberta de Catalunya (FUOC).

Hall, S. [Stuart]. (2010). *Sin garantías: Trayectorias y problemáticas en estudios culturales*. Envión Editores.

Zhang Yu, C. [Cristina], González Ceballos, I. [Isabel] i Esteban Guitart, M. [Manuel]. (2025). *De l'abandonament a les trajectòries d'expulsió escolar: Els processos de racialització en l'àmbit educatiu* [Informe]. Fundació Bofill. https://fundaciobofill.cat/uploads/docs/q/4/u/twx-abandonament_processosracialitzacio.pdf